

“O misterio María Mariño”

Artigo de Carmen Blanco

Consello da Cultura Galega
Comisión de Igualdade

O MISTERIO MARÍA MARIÑO

Carmen Blanco

¡Sabe a noite o que leva dela soia!
María Mariño

María Mariño Carou, a quen este ano se lle dedicou o Día das Letras Galegas, foi ata este mesmo momento unha descoñecida para a maioría da xente galega e a súa figura de escritora estaba no mundo literario envolta nas sombras descoñecedoras da mitificación e da mistificación, así como menosprezada polos prexuízos clasistas e patriarcais. Só unha pequena minoría lúcida e libre recoñeceu sempre a María Mariño como a auténtica poeta que é. A verdadeira poesía está na vida en múltiples e diversas maneiras e manifestacións, e non se reduce só á literatura nin á versificación, onde pode incluso estar completamente ausente.

María Mariño é un misterio en si mesma. Porque a súa poesía encerra un profundo misterio e porque para boa parte do mundo literario a súa autoría está envolta tamén no misterio da súa discutida autoría.

Mais, á altura do mes de maio da súa homenaxe, a ciencia ten desvelado xa todos estes misterios. As persoas que investigamos sobre María Mariño desvelamos xa o fermoso misterio do anxeio de plenitude vital gardado nos seus escuros versos, misterio que se debate entre o Non e a Esperanza. E desvelamos tamén o fermoso e solidario misterio da súa creación en colaboración co seu mestre e mentor, o poeta do Courel e da liberdade, Uxío Novoneyra.

As miñas investigacións realizadas no arquivo Novoneyra, onde se garda o material de María Mariño, posibles grazas á amabilidade de Elva Rei, permitíronme achegarme á verdade, sempre provisional, como todas as verdades, do proceso de creación de María Mariño. E así podo dicir hoxe con certeza, fronte á negación da poeta, que a voz de María Mariño é unha voz auténtica de muller de clase popular, perfeccionada, con total respecto, polo bo sentido poético de Novoneyra. María Mariño e Novoneyra dinamitan pacificamente o mito de Pígalión e Galatea, ela *dinamiteira da fala* e el dinamiteiro tamén. El ensínalle con mestría e ela aprende as leccións e é nacida á vida nova da creación por Afrodita. A súa poesía é a dunha *nova Galatea* que *berra en todo pola liberdade que en todo cala* nos anos pobres da ditadura e da posguerra, máis pobres aínda para as mulleres humildes coma ela. María Mariño é a primeira poeta galega que berra. Berra liberdade na chamada oculta no subtexto.

E eu afirmo, ademais, fronte á negación da súa calidade artística, que, máis alá das imperfeccións dos libros menos revisados por Novoneyra, María Mariño é unha auténtica poeta e que nela hai momentos de altísima poesía: *¡Son aquela que no bosco / escoitaba o himno dela! /// Linme hoxe toda por dentro. / ¡Linme! /// ¡Terra, verba miña! /// ¡Terra, di! /// Soio teño alboradas./// É outono i en min nace primaveira /// Sabe o meu outono / que dou crara luz que non se apaga/// ¡Quen me dera que miña nai me dera hoxe unha tunda! ¡Ouh! /// A fonte que en mar en min aboia / non verte en claros días o seu canto. / ¡Sabe a noite o que leva dela soia! /// ¡Por riba de nós queda o mar! /// ¡Oleaxe, oleaxe ao mar!...*

María Mariño Carou naceu en Noia o 8 de xuño de 1907, onde viviu ata 1926. A súa vila natal está presente na súa obra incluso explicitamente no poema «Noia» de *Palabra no Tempo*:

1
Campanas que tocadas
todas do mesmo xeito,
unhas chegádesme a alma
e outras o pensamento.

Pobos donde eu vivín!
Algús eran máis feitos
e queríanme enganar,
máis eu nunca sentín
neles o meu fogar.

O meu fogar téño en ti:
no teu vivir e nas tres pontes
e das campanas os toques,
toques que eran pra mín.

Fora de ti cando as oio,
e sendo o mesmo tocar,
recólloas no pensamento,
xa non pasan máis alá.

2
Ribeiras de mar enxoiro!
Ribeiras de pleamar!
Quedas, vellas ribeiras,
agardan un mar i outro mar.
(Mariño 1963: 48-49)

E a súa vivencia do mar e dos paseos solitarios pola ribeira, permanece como unha teima nos dous poemarios, na constancia da súa *poética mariña de absoluto*, coa emblemática recorrencia dos motivos do mar, da auga, das ondas, da marea, da ribeira, dos navíos, das velas, dos remos, dos faros, do navegar, do bogar e do afogar, e coa presenza repetida do “mar de fondo” e de “un mar e outro mar”, xunto coa volta obsesiva ao seu ser pleno en soedade ante o mar noiés da nenez e mocidade:

Tiven medo de bogar,
tiven medo d’auga crara.
Anque fora cuns bos remos
anque fora na mar calma,
non bogaba! non bogaba!

O medo xa non sei dél.
Xa secou aquel mar longo!
E sin saber donde veu,
si é doutro ou é meu,
navego nun mar de fondo (Mariño 1963: 78)

¡Son aquela!
Son aquela sempre soia
que paseaba a ribeira
a ver si nela atopaba,
a ver si nela afogaba. (Mariño 1963: 14)

Tamén é posible que das vivencias noiasas proceda a imaxe da «ponte». Esta imaxe polivalente parece representar o discorrer vital e o paso do tempo, tema central na súa obra:

A Ponte de San Paio
veome nun vello cantar.
Vía pombiñas nela,
vía o río cabalgar
por entre redondas pedras
de espellado bon mirar.
Tiña casiñas brancas
cas tellas colorear.
Foise o cantar en vello.
A ponte en min a brillar... (Mariño 1963: 37)

O meu camiño hoxe
ten o mirar dun antonte.
Arrecenden os sendeiros
nas agras zoan as fontes.
Labrego afala ó seu gado.
Mide o tempo a sua ponte. (Mariño 1963: 44)

Outro motivo esencial que arrinca destes anos é o da nenez. Así, aparece como un dos temas centrais da súa obra o motivo clásico da nostalgia da plenitude da nenez, e moi especialmente o motivo persoal do regreso á infancia ou mellor o da identificación coa nena que foi, ata tal punto que nós temos falado da súa *poética subversiva antilogocéntrica e antipatriarcal da nena que fala* como unha das orixes esenciais da súa voz e da súa fala antisistema que dinamita o poder do canon lingüístico. Atopamos esta *poética de nena* desde o primeiro poema do primeiro libro, ata un dos seus últimos textos:

I Inda vou na mesma meniña
aquela que fogueaba sin leito!

Son aquela!
Son aquela que no bosco
escuitaba o hinno dela!
(...)
Caladiña eu chamaba
en berros que hoxe esquezo,
cando o navío de lonxe
ó meu mar cheo atracaba.

(...)
Son aquela!
Son aquela pena nubra

que de mofo entrenzaba
a lonxe voz do poeta,
cando aínda non sabía
que era pr'ela
o que aquela voz narraba. (Mariño 1963: 13)

De cando en cando miña cume fala soia,
volve ó seu e logra del,
logra a resposta do vecín-peito enfermo,
peito que se espaiou recio pra aquel outro que non ten cura,
peito feito dela que chega a nós,
peito que volve a cume ó seu,
sua infancia tecedeira,
sua primeira mirada que veu luz,
seu mañán en onte xa feito,
seu día craro:
toda verdade das cousas.

¡Anos poucos. Ouh! (Mariño 1994: 206-207)

Rodeada dun camiño dinde nena fun medrando.
O meu peito gardador sabe que por il non ando.
Pasou o tempo de ter. Aquil tempo do medrar!
Tempo e tempo e o mesmo Tempo.
O que pasou non se foi. N'il estamos. En él hai... (Mariño 1963: 74)

Esta teima da volta ás orixes vai por momentos máis alá da infancia chegando a remontarse ao útero materno para plasmar o tema da vivencia exultante do definitivo renacemento telúrico:

Xa pequeniña para aquello que ela mesma dou
do seu e medrou sin conta,
pequeniña pra pesares que arrastran fuxitivos
alongándose por mar e terra
sin chegar deles mesmos á
infíndá,
pequeniña a peito que non tomou sua medida
e non cabe nela.

¡Furna pequeniña, Mundo!
(...)

Encóllome para entrar de novo en ti, Mundo.
Acurrucada rógoche que deas altura a miña
cabida,
que flote en ti, que en ti se esparza,
e nas tuas áas me acollas,
amplia e sinxela, e digas a berro limpo:

«Naceu de min!» (Mariño 1994: 181-182)

A súa procedencia social é humilde. Seu pai era zapateiro e súa nai era costureira. Eran cinco irmáns e todos tiveron que traballar desde novos: Emilio e Cándido como mecánicos, Asunción como costureira e Concepción casou cedo e marchou para Euskadi. A propia María dedicouse tamén desde moi nova a coser polas casas e era coñecida co alcume de María “A Costureira”. A súa poesía é *unha poesía propia de muller de clase popular*, que testemuña a vida pobre da súa nenez mariñeira e da súa madurez na courelá na *arte povera da súa poesía*, feita coas palabras pobres patrimoniais, populares, vulgares, coloquiais, familiares, femininas, noiesas e courelás, que veñen nos *escoitos* todos da primixenia e ancestral *voz vella* das cousas que lle dita o *ensaio* da propia *voz nova* da súa poesía, tal como fai na súa arte necesaria da costura, aproveitando o revés da roupa vella para refacela nunha roupa nova. E esta poesía deixa constancia da súa actividade vital de costureira na súa obra de *poeta tecedeira*, que tece a poesía da súa misteriosa *tea entraña*, á vez entrañada e estraña, como en Juan de la Cruz e Teresa de Jesús, insistindo na imaxe do *tecer*. Este *tecer*, moi rosaliano, calla nos emblemáticos versos “Días e días tecín na tea do meu tear. / Hoxe a tea toda feita dél n'a podo sacar” (Mariño 1963:50). E resulta evidente nel a identificación co vivir ou o existir, un sentido que se repite cunha alta recorrencia en *Palabra no Tempo*, xunto ao significado asociado do crear, porque na poeta vida, arte e poesía se identifican:

De vello sabía o aire o tratar daqueles tres,
tecendo sempre mansiño, sin dereito nin revés,
unha longa tela entraña, rede de quen todo é,
(...)
Os pinares eran voz;
seus picaños arrecendían ó tempo.
Era o tempo palabra, a que a gaita iba tecendo (Mariño 1963: 19)

Pica o canteiro pedra,
a que onte foi tecida
na erguida voz do poeta
para verba da cantiga (Mariño 1963: 38)

Era camiño de soios en peito o que eu calaba.
Era rastro.
Era xa forza cinguida.
Meu sóo, afogado, xa non zoa.
Miñas mans -dedos mudos- xa non tecen.
¡Meu peito, si! (Mariño 1994: 149)

Así mesmo, podemos observar en María Mariño a presenza doutros elementos relacionados co seu traballo de costureira. Isto é o que ocorre nunha composición sobre o seu tema omnipresente da comunión coa natureza, plasmado a través do intercambio de roupa entre mulleres, da roupa feita por mans de femias, da fermosura do seu feitío e do pracer de vestir a roupa ben feita:

Viste a Natureza vestido feito por min.
Visto eu dela o mellor forro,
visto eu dela o seu corpín.

Fuxe o meu peito de min
si ela non compre ó redor.
Lonxe dela non me fai o corpín,
non pode ca lousa o meu cor (Mariño 1963: 89).

No poema último de *Verba que comenza* volve a imaxe da vestimenta como apoio vital básico e outra vez en relación coa terra. Os versos cantan o estado gozoso e de graza do vestir as galas primixenias do bo día de terra para esperar e recibir a chegada da morte:

Prendeume a terra nas suas galas un día pouco,
cando eu iba nacendo
prendeume.
Ceibourne logo na escada xa cega, xordamuda,
ceiboume.

Sin saber pra onde ir nin a donde agarrarme,
de todo núa, cando dela dafeito non sabía
agarreime ó vestido da fe.
Hoxe, co vestido vello xa,
vourne,
voume indo.
Do camiño no me di.
As galas daquel bon día de terra volven de novo a min
certas, verdadeiras;
e diante con elas camiño a paso limpo (Mariño 1994: 208-209)

Outros traballos cotiáns propios do medio rural no que viviu inspiraron imaxes poéticas coma a recorrente e material do *pan*, que representa o alimento esencial na nosa cultura. Unha que imaxe podería ter tamén unha orixe biográfica pois parece ser que na súa familia hai parentes panadeiros. Ao longo da súa poesía atopamos numerosas referencias a todo o proceso natural e humano da produción deste elemento, que simboliza o complexo proceso vital. Nos seus versos aparecen alusións ao «pan», á «masa», á «miga», á «fariña», á «meda» ou á «malla», orixinais motivos de profundo e expresivo significado vital, que avogan pola paz do pan e do traballo:

Onte era mañanciña, cristaleira, sol migado.
Onte era anduriña.
Onte serán cantigaba.
Onte a pradeira aboiaba no retorno da meniña.
(...)
Era a roseira formento da masa que non coceu.
Era a cume reino farto.
Era todo.
Era nada.
Sin nacer hoxe morreu (Mariño 1963: 17).

Entre o sol ven vindo o vento.
A comida vai chegando,
A boroa sabe a trigo.
Espáíase en paz o tempo (Mariño 1963: 38)

Encéndeseme o peito, brúa en alma soia
-verba que comenza-
Ti que sabes de onde viñen,
ti que sabes ben quen son,

ti que ves por onde ando.
Ouh, raxa o tempo ca tua hora, raxa as cousas,
ti xa morta, viva ou non sei, ti...
Pro, ¿quén eres ti?
Si non peneiras o farelo, si non dás
formento á masa,
si non coce xa o teu forno,
¿que pan sacará o teu gran ben mundo? (Mariño 1994: 153)

En 1926 ou 1927 a familia trasládase a Escarabote, onde o pai puxo unha zapatería. Con posterioridade María emigrará a Euskadi a casa da súa irmá Concha en Berango, moi preto da vila de Algorta. Alí vive o terrible estoupido da guerra civil da que sempre falaba e sobre a que escribiu a novela incompleta e inédita en castelán *Los años pobres. Memoria de guerra y postguerra*. Ao pouco tempo volve de novo a Escarabote e abre un parvulario. É entón cando coñece ao que ía ser o seu home, o mestre compostelán Roberto Posse Carballido, que traballaba neste lugar. A obra castelá da autora mostra un grande amor polas criaturas e, axudará durante toda a súa vida ao que será seu home no traballo da escola.

María e Roberto casaron o 31 de maio de 1939 en Escarabote. Na documentación do matrimonio canónico consta que María Mariño tiña trinta anos e na do rexistro civil vintaseis, cando en realidade ela tiña trinta e dous anos e o seu home vintecatros anos. Parece ser que polo menos data deste momento a mentira feminina patriarcal sobre a súa idade que mantivo ata a morte no último carnet de identidade. A partir de entón a parella vivirá sucesivamente en terras de Arzúa, na aldea de Currás, preto de Dodro, e en Elantxove, onde el exerce sucesivamente como mestre. Neste porto vasco permanecen durante o curso escolar 1945-1946 e visitan á familia da irmá Concha en Algorta. No tránsito María Mariño queda embarazada e vén ter a criatura a Galicia, ás minas de San Fins, en Lousame, xunto á súa nai. Aquí nace o fillo, o 8 de setembro de 1946, e morre o 10 de outubro de 1946.

Instálanse logo de maneira definitiva no Courel, en compañía da nai da autora. Primeiro viven en Romeor, desde outubro de 1946 ata setembro de 1947, onde morre a nai o 29 de marzo de 1947 e ela sofre unha crise nerviosa motivada polas sucesivas mortes do fillo, os dous irmáns varóns e a nai. É precisamente a raíz desta crise cando a parella se traslada en 1947 á aldea de Parada por recomendación do médico Xosé Baltar para que María se recuperase da depresión amparada pola xente da casa da Fonte, a do poeta Novoneyra.

A figura materna está moi presente na poesía da autora, tanto no libro *Palabra no Tempo* coma en *Verba que comenza*. Ao primeiro pertence o poema «Miña nai», no que a poeta trata de recuperar a súa memoria e a súa presenza a través das cousas e de si mesma, evocando a vida cotiá desde os tempos de Noia aos do Courel. O poema convoca os lugares e os obxectos íntimos da nai e moi especialmente a roupa, na que conserva o seu querido arrecendo, e as tesouras do traballo de costureiras que uniu a nai e filla na cadea materno-filial cantada:

Cánta morte eu vivín
polo alento ó revés do meu sentir!

(...)

Arrecendo a tua chambra, que onte gardei sin lavar,
arrecendo a tua mantilla e ivolvo de novo a olvidar!

Atopeiche!

Pousa está a tua manciña na tixeira que eu colguei
como medalla -¡ouro vello!- na cadea do teu ser.

Son ser das tuas penas,
de ledicias e amores,
son cadea enfurruxada,
vertida das tuas veas.

Si ma puderas limpar
e que brillara en contento,
eu berraría d'afeito:
De miña nai son cadea,
i ela en min é o tempo!
(Mariño 1963: 15-16)

En *Verba que comenza* aparecen dúas composicións centradas na nai. Unha desenvolve o motivo da nostalgia da mocidade perdida, que é tamén o paraíso perdido encarnado pola nai e a casa con ela identificada. O persoalísimo texto alude á pobreza material en contraste coa riqueza vital, á harmonía da unión coa nai fronte á conflitividade das relacións cos mozos e ao pracer do arrolo primeiro, todo expresado coa característica linguaxe exclamativa mariñana:

¡Mocedá, diviño tesouro!
Non polos anos poucos, non.
Eu conocín anos poucos sin ese mensaxe vello,
conocín xuventudes envellecidas de loita,
envellecidas de inquedanzas e nostalgia.

¡Ouh morniño da nai, cas suas paredes, subir do irmán, silencio do pai!

¡Como zoa o vento, cómo zoa chamándome probe!
¡Como rinchan as vigas chamándome probe!
¡Como bailan os cristales nas ventanas inseguras chamándome probe!

¡Como minten!
¡Como van mentindo!
¡Como dormen na riqueza eterna segura dos meus cálculos adolescentes!

¿Por que esqueceré pazos e torres entre a cinsa da lareira?
¿Por que me arredarei dos mozos pola quenturiña da nai?
¿Pra que sirve unha casa nova si lle faltan as paredes?
(Mariño 1994: 200-201).

A outra composición expresa a morriña pola ausencia da nai e a nostalgia pola lonxanía da nenez, nun momento de total decaemento existencial provocado pola enfermidade terminal, que só o contacto táctil da recobrada tunda materna podería amparar:

Quen me dera, amigos, que miña nai me dera hoxe unha tunda.
(...)

¡Ouh, quen me dera que miña mai me dera hoxe unha tunda!

Logo a súa man sanguentada a pousara
no meu peito
e cinguidiño a el miña alma,
miña alma hoxe fría.

Tirada entre mesturada terra estou,
quero, quero e non podo erguerme,
aplástame a chuvia,
lévame o vento,
quéimanme,
carbón de min queren facer,
como a chama non fai brasa.

¡Quen me dera que miña mai me dera hoxe unha tunda!
¡Ouh! (Mariño 1994: 202-203)

A estancia no Courel durará desde o outono de 1946 ata a morte da poeta, o 19 de maio de 1967, e deixará unha fortísima pegada na súa poesía. En Parada a parella vive na modesta casa escola situada mesmo ao lado da casa de Novoneyra. Neste período transcorre a súa amizade co poeta courelao, a súa irmá e a súa nai. Tamén é neste momento cando comeza a escribir a obra que coñecemos estimulada e apoiada polo autor de *Os eidos*, que por entón pasa dúas longas estancias na casa familiar, de 1953 a 1962 e a partir de 1966. Aquí escribiu María Mariño, entre 1958 e 1963, o libro *Palabra no Tempo* que se publicou en outubro dese mesmo 1963. Aquí escribiu o poema inédito “A Galicia” tamén en 1963. Aquí escribiu o seu último libro, *Verba que comenza*, entre marzo de 1966 e marzo de 1967, cando xa estaba enferma de leucemia, cousa que ela non soubo, aínda que presentise que ía morrer. E aquí escribiu tamén a narración incompleta castelá citada e o poemario *Más allá del tiempo*, preparado en 1965 e publicado neste 2007.

A temática explicitamente courelá está presente no poema «Noite caurelá», da que procede a voz escura e desértica dos seus versos:

Ládranlle á noite os cáis i ela de ben cega o ucedo.
Tiñe os aires a noite. Nela síntese medo.

A noite téndese o sono que a aurora espera cedo.
A noite foi un cantar dun fiel ben en voz-deserto.
Canto choio dil me veo polo eixe de seu verso! (Mariño 196 : 47)

Mais a experiencia profunda do vivir da pequena aldea arredada da alta montaña reborda o seu canto courelao protagonizado polos humildes fogares latexeiros da paz e do traballo, polas súa xentes pobres, polos pastores solitarios e polas fiandeiras soñadoras:

1

Casas, casiñas vellas, en fume e fume brilades,
Recendendo a vidas probes e a paz dos vosos lares

2

Camiños de cruceiros! Santiñas na sua furna!
Rapaza para a fiada, correndo co ollar da lua! (Mariño 1963: 29)

Pastoriñas que fiades na roca das esperanzas,
Entre penedos e uces, sabedes de torres altas...

Cantades versos de vello ferindo a miña lembranza.
Aprendede o que ensaiei
Dinde que enteira son de toda miña arelanza (Mariño 1963: 69)

E é esa mesma experiencia profunda da paisaxe da alta serra a que inspira a *poesía telúrica* da súa *voz de terra*, a *poesía dos desexos femininos máis necesarios de torres altas* e a *poesía de ensaio da arelanza total* que caracteriza esencialmente toda a súa obra na que se exalta a unión do eu da poeta coa terra e coas mulleres e coas xentes populares e de terra do Courel, nunhas persoalísimas nupcias amorosas de María Mariño coa marabilla natural e antropolóxica do Courel, tesouro galaico, hoxe en perigo, e que a poesía de María Mariño, como a de Novoneyra, nos ensina sabiamente a perservar no presente e no futuro da Galicia libre e liberada.

A terra aparece como un tema central estreitamente relacionado co outro tema central da súa poesía, o tempo:

Hoxe do souto d'ouro,
Onte do meu recordo!

O noso outono non brila, no ten d'ouro a mirada,
O noso outono soio ten o silencio da chamada... (Mariño 1963: 42)

E esta terra está vivida no propio eu metido nela e nela perdido para nela encontrarse na mística materialista e pannaturista que agroma no primeiro libro e que chega ao máis alto grao de plenitude da vivencia móbil no último:

1

Son a chuvia, son a neve, son o vento da xeadada.
Son alba daquel vivir,
hoxe noite daquel sentir.

Hoxe,
Onte do meu contento!

2

Naturaleza soia, trai de ti unha compañía,
Trai algo que sea novo da voz vella que me fala! (Mariño 1963: 54)

Eu non sei quen manda hoxe que fixo de min
pingoada.
Vou rolando, no me teño,
no me pilla o Sol,
no me ergue a nebra, rolo,
rolo,
rolo por pulo,

rolo por retornos
e por pisadas vellas.
Atrancouseme no paso unha migalla de aurora.
Era a Lúa soia,
era o Sol que voces daba,
era néboa envolta,
era auga que corría,
era vento,
era a Terra toda. (Mariño 1994: 167-168)

Esta vivencia extrema da natureza fará da poeta unha excelente cantora telúrica que fai deste seu canto de terra un *tema metapoético*, identificando ser, terra e palabra:

¡Ouh terra como te vas descubrindo!
¡Como vas facendo das túas!
¡Como levas e traes!
Cando traes, muito dis,
pro cando levas, amiga, cando levas
calas,
calas o que ofreceches no día aquel
de luz,
aquel que de todos ti sabes,
aquel día de luz moza,
aquel día farto de teu, aquel día
-teu ditado-

¡Terra, di! (Mariño 1994: 176)

Fai tempo crucei un camiño
i atopei as pegadas hoxe.
Non se van nin con mal tempo,
non se van con sol-quentar,
non se van inda que as pisen.
Por elo volvín a elas,
por elo volvinas a pisar, amigos,
quedando nelas tallada,
quedei nelas porque son
aquela terra sabia,
aquela terra era.
¡Como traballa en min!
¡Como me dá e me quita!
¡Como me fai e desfai!
Leva a auga pró seu tallo,
leva a néboa crara-escura,
leva sol,
leva vento,
leva nebra que coxea,
leva follañas secas,
leva súas pólas ca sombra,
leva tronco ca raíz,
leva prantas,
leva montes,

pinares e carballeiras,
leva pedras espelladas,
tamén aquelas de mofo,
paredes de hedra leva,
leva uces,
leva toxos,
leva ladeiras e prados,
leva as herbiñas todas,
leva mares,
leva ríos,
leva fontes,
regueiriños a cantar,
leva tempo aquel que deixa.

¡Terra, verba miña! (Mariño 1994: 197-198)

Nos seus últimos anos pouco se moveu do Courel. Trasladábase no verán á Coruña, onde pasaba as vacacións coa familia do marido, e fixo tamén unha breve viaxe á súa vila natal. Xa preto da súa morte pasou por Monforte e detívose a visitar a Manuel María, quen a visitara no Courel en repetidas ocasións, tanto coa súa muller como en compañía de Augusto Assía, Victoria Armesto e o fillo de ambos. Foi tamén nunha desas viaxes cando parou en Compostela para saudar a Ramón Piñeiro, a quen coñecera tamén na casa natal de Novoneyra. Igualmente, a parella fixo distintas viaxes a Lugo, con e sen Novoneyra, e nestas estancias estivo no faladoiro do café Méndez Núñez, onde coñeceu a Arcadio López-Casanova, e compartiu o seu tempo co escritor Ánxel Fole e co galeguista Avelino Pousa Antelo, dous bos amigos. Viaxou tamén a Madrid, onde tiña familia. Nos seus últimos anos un dos seus máximos desexos era ir vivir á cidade da Coruña xunto ao mar, a onde, despois de morta a poeta, se trasladou seu home, tal como a parella proxectara, pois María Mariño tiña unha tremenda nostalxia do mar.

Esta permanente nostalxia do mar xera a sinalada *poética mariña de absoluto* onnipresente en toda a súa obra e que en *Verba que comenza* chega ao grao máximo da apoteose mariña. Tal vivencia abisal do mar procede das últimas experiencias coruñesas e das primeiras vivencias mariñas da súa infancia e mocidade, intensamente recuperadas. Con todo, o mar dos seus poemas, coma a natureza toda, é un mar absoluto e total, coma o de Manuel Antonio, Paul Valery ou Juan Ramón Jiménez, e, como a terra, á vez interior e exterior, e á vez alcanzable e inalcanzable, sempre ao lonxe, no territorio pleno dos desexos e dos soños máis absolutos.

Nesta poética mariña o mar aparece coma un todo polivalente, a través da insistencia na imaxe do «mar de fondo»: «Era todo mar de fondo chegada de augas ó ceo» (Mariño 1994: 155), «Era unha forte caída miña cando, como mar de fondo, / se envolve en torno a min algo extrano» (Mariño 1994: 190); ou dos asombrosos finais apoteósicos «-¡Por riba de nós queda o mar!» (Mariño 1994: 155) e «¡Oleaxe, oleaxe ó mar!» (191).

Este mar só fai ás veces entrada momentánea nalgúns poemas:

Hoxe,
hoxe, día de todos en un.
Infundá do tempo. ¡Hoxe!
Hoxe de quen todos somos na marea sin ondas,
sin velas,
sin barcos en coor vello. (Mariño 1994: 163)

Mais enche e reborda outros por completo, como o inspirado no mar coruñés da Marola, pero que navega profundísimo polo seu manuelantoniano mar interior máis abisal, ou o apocalíptico, onírico e delirante no que o mar bica o ceo e que comeza “Era a migalla dun home o que facía andar o mar”. *Mariñemos* no da Marola:

Crucei o mar da Marola e faloume no seu són,
faloume aberto en voz sonora
e ritmo forte.

As gueivotas non paraban, revoloteaban mariñeiras.
Picaban as augas do sal
vermello e argazo en rolo.

Estaba soia, soia comigo e ca proa
dun barco pesqueiro que nela zoaba
mentras decía en comestas verbas:

«Fun, son e serei castigo dunha onda
arrolada na pena que chamou Marola”.
Ninguén lle oieo, mais un vento furón soupo de si
i enredándose en min quebrou seu nome.

Escurécese o mar, a Marola sinte frío,
envólvense as ondas na nebra
érguese peito-fala:

Cando de soia me erguín crucei o mar
da Marola. Eran as ondas enteiras, duras e longas,
era a sua espuma loita. Non tiña medo do vento.
Mar sin marea que trocara sua ronda. (Mariño 1994: 185-186)

María Mariño agora permanece enterrada en Seoane do Courel, lonxe do mar que a arrolou nos primeiros anos, mais xa para sempre no mar definitivo que veu atopar no Courel.

A poeta deixounos unha breve pero intensa obra poética galega recollida en 1994 no libro *Obra completa* publicado por Edicións Xerais de Galicia. É esta a obra dunha inusitada voz de muller popular galaica creadora dun mesto mundo mariñán nacido dunha poética radicalmente intimista e dunha linguaxe absolutamente rupturista, inventada precisamente para expresar a inefabilidade desa extrema experiencia mística persoal luminosamente sombriza. Nos seus versos agroma un irracional universo escuro cheo dun misterio esencial preñado do máis intenso pulo da razón cordial de vida que *berra* pola necesaria plenitude humana e xira en torno aos temas esenciais da palabra, o tempo, a terra, o mar, o eu, o mundo, a chamada, a esperanza, a dor, a saudade, a angustia, a melancolía, a nenez, a nai e a morte, e aos motivos máis destacables das estacións, do camiño, da pegada, do peito, do pulo, da loita, do tecer, do pan, do papel en branco, do libro, do ler, do tempo meu e da vida nova.

O profundísimo intimismo da autora é unha vivencia existencialista, dinámica, dialóxica, heteroxénea e aberta á terra, ao mar e ao mundo todo. A poeta consegue que a súa intimidade móbil se confunda coa corporeidade da natureza do Courel e do seu mar interior, para perderse e atoparse neles:

Son a suma total
daquel que foi medindo
a pegada aquela que non digo,
pegada que soia se puxo o seu nome.
Son resta da esperanza –diferencia quedou-.
Multiplicada xa nacín,
¿para que dividirme agora?

San, enteira voume indo,
san, enteira vou quedando,
o paso xa me cederon,
inda que o camiño se vira,
vaise virando en duro,
as pegadas ben se ven
vense volcar nas penas,
liman os picos dos montes,
raxan a cume i o mar,
raxan as alturas todas,
raxan a néboa,
raxan o sol,
ráxanse todas nunha,
esta cinguese
vaise cinguindo.
¡Terra, alma dona!
Pegada que soia
Se puxo o seu nome (Mariño 1994: 194-195).

E este eu múltiple métese nas cousas nunha experiencia agónica rexida pola forza superior dos mandatos da materia, do seu “mundo dos furados”, e do Señor:

Mundo de terra, auga e sol,
de peito duro,
de peito brando,
¡de peito que non ten e sinte!
¡Mundo de todos!
¡Mundo dos furados de entre nós!
Erguédevos,
erguédevos no berro:
“¡Nós somos os que damos!”.
(...)
“¡Nós somos os que damos, mando somos do fin!” (Mariño 1994: 179-180)

Señor:
¿Qué farrapo son de ti?
¡Como me viras e reviras,
como me ergues e me fundes!
No de ti tallo me agachas,
no de ti tallo me espresmes,
no de ti tallo exposme.
¡Ouh, como aguanta o meu de ti!
¿Qué de min é teu sendeiro?

¿Qué verba miña che chega?
¿Qué son na túa liña de contas? (Mariño 1994: 169-170)

E nesta mística, a vivencia íntima da terra e do mar, sen perder a súa contextura concreta, adquire o carácter filosófico e metafísico dunha natureza absoluta que está máis alá, no lonxe, en busca do que a poeta *anda sempre a lonxear*.

Sinto, sinto un zoar xordo. Vexo, vexo e non de ollar.
Teño forza que non chega a min de certo a alentar.

Ouh voz de faro, entre néboas, cánto teño de ti sin che oír!
dasme luz nesta borrasca, daslle sentido o vivir.

Sempre é do mesmo xeito o teu vello cantigar.
Eres pouco, eres muito, eres un mar i outro mar.

Falas o teu saber
e sempre dis o teu calar.
Hoxe que non me encontro e ten medo o meu tecer,
achégate, ven a min, deixa xa de lonxear (Mariño 19963: 55)

E para expresar o seu inefable esnaquizamento da persoa nas cousas, que é unha intransferible experiencia mística, que a ilumina e acende, a poeta procura a palabra máis próxima á súa vivencia, transgredendo a norma lingüística ata a mesma destrución e creando así a súa persoalísima *lingua subversiva*.

María Mariño, pois, fai *poesía no límite*, xa que se centra nunha temática abismal que se move nos lindes do eu, da natureza, do tempo e da morte e habita unha *lingua límite* coa que procura a vida. Estas verbas dan testemuño da súa *poesía acendida* de *dinamiteira da fala*, da súa voz de *poeta abisal* e de *subversiva nena que fala*.

1

Teño algo mui baixiño, teño algo de enxordar.
Sinto todo esto xunto, sin podelo separar.

2

Tan embrollado falo hoxe que cáseque no me entendo.
En vez de «Ven!» dixen «Voul»,
ó sentir forte chamar da voz vella de quen son (Mariño 1963: 57).

Nota: Este é o texto das conferencias pronunciadas para a Universidade de Santiago de Compostela, a Universidade de Paris III-Nova Sorbona, a Universidade de Barcelona e a Universidade de Vigo-Liceo de Ourense o 15, o 17, o 18 e o 22 de maio de 2007. Agradezo a María Xosé Agra a súa petición para o *Album de Mulleres*.